

SZENTKUTHY MIKLÓSSAL

II. rész

Apokalipszis és Agnus 1984.

– *Mit jelentett számodra a két világháború közötti korszak jelentős szellemi társulása, a Sziget-mozgalom? Mi a véleményed a ma bizonyos körökben rendkívül népszerű, ugyanakkor a könyvkiadás részéről eddig mellőzött Hamvas Béláról?*

– Hamvassal kapcsolatban pro és kontra megjegyzéseim vannak. Pro: jó barátom volt, nagyon intelligens bírálatot írt a *Prae*-ről a *Napkelet* című folyóiratban. Neki köszönhetem, hogy Lin-Jü-tang a *Böles mosoly* és a *Mi kínaiak* című könyveit elolvastam. Rendkívül imponált Hamvas szent, aszketikus, heroikus élete. Nem törődött népszerűséggel, könyvkiadással, semmivel, élte a maga életét, elment az adriai szigetekre magányosan; azután dolgozott mint melós meg raktárnok – Tiszapalkonyán. Feleségét, Kemény Katalint is jól ismertem, egyetemi kolléganóm volt, Rabelais-fordító.

Hamvas a nagy nyugati írókról itt-ott okos dolgokat mondott, és itt-ott teljesen rossz blöfföket. Nem szerettem misztikáját. Mindezt pontosan kifejtettem a *Magyarok* című folyóiratban megjelent *Gyermekkereszteshadjárat* című tanulmányomban (1947).

– *A Magyar Csillag 1941–42. évfolyamában eléggé „kemény hangnemben” írtál Kerényi Károly vallástörténeti munkáiról. A cikk nagy vihart kavart, Szerb Antal, Devecseri Gábor szólaltak meg Kerényi védelmében. Mi volt az oka ennek az indulatos kirohanásnak?*

– Nem volt indulatos kirohanás, nem! A tárgyilagosság vezetett, csak rokokó stílusban írtam! Sokat olvastam az elmúlt hónapokban Babitsot, mert tanulmányt írtam róla az *Új Írás* novemberi Babits-számában. Babits sokat foglalkozott a mi ifjúkorunk-

ban divatos szellemtörténeti, „Geistesgeschichte” irányzattal, annak előnyeivel és hátrányaival. Ő is megjegyzi, amit csekélységem is, hogy az adatgyűjtő száraz pozitívizmusból valóban hiányzott az a halálos erotikus költői tartalom, mely a görög mítoszokat jellemzi, azzal szemben, amit ezek a temetőbogár filozofok csináltak a görög mitológiából. Érthető, hogy ha jön egy ilyen mágus, mint Kerényi, annak rögtön sikere van. Én tíz évig a legjobb barátságban voltam vele, és neki szóban százszor elmondtam vacsorázás, borozás közben, amit később megírtam *A mítosz mítosza* című cikkemben. Könyveket adtunk kölcsön egymásnak, az ő ösztönzésére vettem meg egy csomó mitológiai művet, például Walter F. Otto *Die Götter Griechenlands*-ját, – hogy az egyik legjellemzőbbet említsem. Felolvastam nekik Empedoklész-kommentárjaimat is, – *Fejezet a szerelemről* című regényem (1936) egyik legfontosabb része; elismerése ma is nem múló büszkeségem.

Ez a „deutsche Mystik” és „Geisterei”, ez a romantikus felfújtság nekem rendkívül ellenszenves volt. Cikkemben mindez világosan olvasható. A pozitívizmus méreg ugyan, de az ellenméreg még rosszabb volt. Fején találták a szöveget, csak nem a megfelelő kalapáccsal. Szokványos dolog: Sátán, utána Belzebub! Le a tigrissel, jön az oroszlán! Le a leopárdal, jön a párduc! Ez a világtörténelemben is elő szokott fordulni.

– *Fordításaid külön rangot jelentenek neked, különösen Joyce Ulyssesének magyarra átültetése. Ez utóbbi teljesítmény – a kritika egyöntetű véleménye szerint – nyelvi bravúr. Mindamellett az Ulysseset számos nyelvre lefordították még. Nem ilyen egyértelmű a helyzet a Finnegans Wake-kel. Mi a véleményed a*

fordítás és a fordíthatóság kérdéséről? Van-e újabb fordítói terveid?

– Nem fordítok soha többé, de nagyon szeretem Babits, Szabó Lőrinc, Mészöly Dezső, Tóth Árpád, Arany János, Kosztolányi miatt a fordításokat, mert ezekben a nyelv legvirtuózabb diadalait lehet látni. Ide tartozik Babits Dante-fordítása is, melyet az ötödikben olvastam és egy-két éve újból elkezdtem. A könyv is nagyon kedves emlékem, mert Babits özvegyétől kaptam, akivel Babits halála után 4–5 éven át a legszebb barátságban voltam. A fordítást az olasszal párhuzamosan olvastam. Az olasz olyan, mintha latinul volna: kristályvilágos! A magyar fordítás viszont buzgó, szó-zubogató barokk szöveg. Ragyogó, isteni fordítás, de egy másik világ!

Jó fordítás az, amely megtalálja az egyensúlyt a *hűség* és a fordító *egyéni* stílusa között. Határvonalat eleve nem lehet meghúzni. Ugyanaz, mint a színészi, a karmesteri vagy akármilyen zenei előadói munka. A *Hamlet*-et lehet így játszani, lehet úgy játszani. A döntő az, hogy Shakespeare benne legyen. Erről különben nagy vitám volt, mert Swift *Gulliver*-jének fordítása alapján némi joggal ért az a vád, hogy ebből a XVIII. századi racionalista, egyszerű stíusból barokk regényt csináltam, és túlságosan magamhoz idomítottam. Lehet. A későbbi kiadásoknál megkértek, hogy szűrkitsem, szelidítsem a szöveget. Nekem nem volt türelmem ehhez; odaadták egy kiváló debreceni professzornak – szűrkitse! Ő el is küldte az új változatot. Egy ideig a legőszintébb hálával olvastam, a változtatások amúgy is jelentéktelenek voltak. Emlékszem, az óriások vagy a liliputiak királynője beszél Gulliverrel és a „*her imperial grace*” kifejezést használja. Ezt úgy fordítottam, hogy „*imperiális gráciával*”, tehát meghamisítottam az eredetét! Azóta, kérek, már hatvanhatszor megjelent a *Gulliver*; most állítólag szürke!

Nagyon szeretem a magyar nyelvet, bizony egyszerű nyelv; ezt mindenki meg tudja állapítani, aki tud németül, franciául, angolul, olaszul. Világtragédia, hogy a magyar nyelv ennyire izolált! Végeredményben foglalkozott ezzel Babits is és csekélységem ts. Az utolsó szó az irodalomban mégiscsak a *nyelv*, és Joyce-ot is meg a szó-

játékot is azért szeretem, mert a szójáték a *nyelv* lényegébe való beleturkálás. Igazi költő, igazi író nemcsak a gondolatokat szereti, nemcsak a jellemek ábrázolását, hanem a szavak újjáteremtését is. Azt hiszem, talán kiderül majd (vagy már eddig is kiderült?), hogy a magyar nyelvet úgy gyűröm, mintha viaszból volna. A nyelv örök újítása, formálása során az ember gyurmaként kezeli édes anyanyelvét. Minden valamirevaló költő, író *nyelvvújító* is volt. Még Jókai Mór is! A *szójáték* kedvenc gondolati tornámat és a szó nemes értelmében vett sportomat fejezi ki; a szójáték révén a legtávolabbi dolgok is közeli összefüggésbe kerülnek. *Prae* című könyvem eleje a szójátéknak egy ilyen elméleti hitvédelme.

Emlékszem – Joyce-szal kapcsolatban – ezt még részletesebben kifejtettem az *Európai Iskola* nevű művészeti társulatban; közvetlenül a háború után állandó meghívott voltam ott a *Prae* alapján. Előadásokat tartottam, főleg arról, hogy amiket ők vendkívül forradalminak tartottak, arról én azt mondtam, hogy láttunk mi már efféle forradalmakat 1910 körül, a manierizmus XVI. századi bukfenceiről nem is beszélve.

– *Ha már a Finnegans Wake fordításának nehézségeit említettük, hadd kérdezzem meg, vajon lefordíthatónak tartod-e saját írásaidat. Úgy vélem, a fordítás nehézségei nem a megszokott, s az irodalomtörténetírás által is hangsúlyozott magyar rokotalanság tényéből fakadnak elsősorban, hiszen Szentkuthy éppoly érthetetlennek tűnhet – még az értelmiségi olvasó számára is – magyarul, mint mondjuk angolul vagy franciául. Véleményed szerint főként a nyelvi nehézségek jelentik-e műveid megértésének akadályát, vagy a műveltség klasszikus értelemben vett hiánya?*

– Ez nagyon egyszerű. Mozart is írt műveket és odaírta, hogy *Für Kenner und Liebhaber*. Tehát aki *Kenner* és *Liebhaber*, az szeret gondolkodni és érti. Fájdalom, hogy bár a leeurópaibbnek és a legmodernebbnek érzem magamat (legalábbis mások ezt mondják, hát óvatosan el-elhiszegetem), a *nyelv* miatt vagyok nehezen megközelíthető. Itt említem meg Thomas Mann-nak azt a *Oszép levelét*, amit rólam írt. Mannról három nagy tanulmányt közöltem, a József-regényekről írt tanulmányomat a hátam mögött lefordította egy hölgy, és elküldte

Thomas Mann-nak. *Thomas Mann* válaszolt neki: a leghízelgőbb dolgokat írta rólam. Látszik, hogy nem udvariasságból, saját kezével írta a levelet. Aztán lefordították magyarra, sok helyen megjelent németül is. Thomas Mann azt mondja, hogy szeretné regényeimet is megismerni, de milyen borzasztó, hogy nem tud magyarul és ezt nem először érzi.

Az, hogy valaki „nehéz író”, nem jelent semmit. Dante is nehéz, Browning is nehéz, Joyce is nehéz, esetleg Proust is nehéz. Ha tetszik, még Thomas Mann, a *Varázshegy* is nehéz. Babits meglehetősen cinikusan ír egyszer a *Könyvről könyvre* sorozatban rólam. „Könnyű és nehéz irodalom” címen eszmélkedik. Nem olvasta a *Prae*-t. Egy mondatot bírál ritmikai szempontból, egyébként általános elveiről számol be.

Én egyáltalában nem élvezem a magányosságot, nem keresem a remeteséget. Így van, ahogy van. Nekem se nem előny, se nem hátrány.

Mikor könyvtáramban Szent Bonaventura életrajzát és a műveiből vett szemelvényes kötetet néztük, említettem neked, hogy a *Vigiliában* írtam egy elbeszélést Bonaventuráról: *Vénasszonyok nyara, avagy valamit az intellektualizmusról.* (Ezt azért jegyzem meg, mert itt szó van arról, hogy az olvasók számára az érthetőséget megnehezíti műveltségük hiánya. Hát ez is nehézség, kétségtelen.) A Bonaventura-novella azt az epizódot örökíti meg – persze jól kiszínezve és dramatizálva –, amelyről a *Szentek életé*-ben olvastam: egy alkalommal egy szegény vénasszony megkérdezte Szent Bonaventurát, a nagy tudóst, hogy jaj, jaj, jaj, ő alig hogy tudja a Miatyánkot meg az *Üdvözlégyet*, és ugye a bíboros atya milyen nagy tudós. Az Isten elfogadja-e az ő eldadogott *Ave Mariáját* és *Pater nosterjét*? Úgy szégyelli magát, az Isten biztosan csak az ilyen nagy bíbornok tudósokat szereti. Bonaventura azt mondta neki: ha te szereted Jézus Krisztust és szeretettel mondd el, ha hibásan is, az imádságot, az épp annyit ér mint minden tudomány, sőt lehet, hogy többet. És az öreg néni csuda boldog volt, végigrohanta az utcákat, minden öreg máminak elújságotla: a nagy Szent Bonaventura (nem volt szentté avatva, de szentnek tartották) bíboros úr azt mondta, hogy mi is üdvözülhetünk, a mi imádságunk esetleg sokkal többet ér, mint az ő könyv-

tára meg minden tudománya... Valóban, egy csomó ember azt hiszi, hogy csak póz nálam, pedig szívem legbelsőbb rekeszéből mondom, hogy én az egyszerűséget szeretem legjobban, csak hát a világ sokrétű, tehát sokrétűen kell kifejezni. Annyiban vagyok bonyolult, amennyiben egy matematikai formula. Közben nagyon szeretem a nyelvet, nagyon nagy a fantáziám, mint Bosch festőnek; így adódott, ez a végzetem.

– 1948 után jó időre eltűntél a hivatalos irodalomból. Írói indulásodtól kezdve tulajdonképpen napjainkig, inkább csak formális elismerésben volt részed, mintsem igazi megértésben. Hogyan látod e kívülről szerepét a mai magyar irodalomban? Előnynek érzed-e, vagy inkább hátránynak?

– Eltűnésem természetes volt. Az 1945–48-as években a *Magyarok*, a *Válasz*, a *Magyar Csillag* című folyóiratokban, a rádióban és a Szabadegyetemen rengeteget írtam és beszéltem; közöltem novellát, esszékét, ezt-azt. Tudatosan tettem ezt, barátaim is azt mondták, hogy lehetőleg népszerűen adjak elő, csempésszem be magam az irodalmi köztudatba, és akkor talán folytatni lehet majd az *Orpheus*-t. Később már nem tudtam folytatni: stílusom nehéz volt, aztán a sztálinizmus sem kedvezett éppen. De nekem elég elismerés volt, hogy Németh László, Szerb Antal és Halász Gábor, ebből a szempontból Hamvas Béla és még egy páran – szóval valóban a legkiválóbb kritikai agyak – elismertek. Előbb már célzást tettem arra, hogy nem vagyok kívülről, és nem kerülök semmit. Hozzám rengeteg ember jár. Hát minek menjen Mohamed a hegyhez, ha a hegy jön Mohamedhez? Semmiféle remete-kultusz meg magányosság nincs bennem, csak nem „nyüzsgök” az irodalmi életben. Az *irodalomban* benne vagyok, csak a nyüzsgésben nem. Nem szeretem az „irodalmi életet”, a pletykát, a nyilatkozatot, a vitaestet, a vitát a vitáról. Ahhoz képest, hogy nem nyüzsgök, ahhoz képest, hogy nehéz a téma, nehéz a stílusom – finoman kifejezve – a közéletben sem veszek részt, nagyon örülök, hogy kiadnak. Nincs olyan nagy baj, ugye? Én nem nyüzsgök, de nem vagyok remete sem. Én intellektuális társaságban élek, kérem szépen!

– *Orpheusod időben és térben lényegében az egész európai történelmet „bekalandozza”.*

Mégis vannak korszakok, ahol Orpheus, illetve maga az alkotó a leginkább otthon érzi magát, vannak személyek, akikkel leginkább rokonságot érez. Haydnról, Händelről, Mozartól, Dürerről, Goethéről, Lutherről írt életrajzi regényeidet úgy tekinted, mondottad imént, mint „önarcképet álarcokban”. Felfedeztél-e azóta olyan figurákat, akiknek lelki világa, művészeti szándéka hasonlít a tiédhez?

– Bizony, életrajzi regényeim pár évtizeddel ezelőtt keletkeztek, de még most is izgatnak a világirodalomban, művészetben a lelki rokonok.

Van Salvator Rosa olasz manierista vagy barokk festőnek egy képe, férfit ábrázol, aki álarcot tart egyik kezében, másikkal egy mellébe álló alaknak mutatja a maszkot. Címe: *A hazugság*. De hányféleképpen lehet interpretálni ezt a témát! Az álarc Salvator Rosa számára – és számomra is – nem arra való, hogy eltakarja saját énjét, hanem mint színész különböző szerepekben megélje azt a sokféle lehetőséget, ami a lelkében van. Erről beszéltem már Babits esszéivel kapcsolatban is, ez az ember proteusi jelleme. Tehát az álarc és az őszinteség nem ellentétes fogalmak, Salvator Rosa képének címe idézőjelben is érthető. Az én önarcképeim álarcokban azt jelenti, hogy folyton izgatnak – és irodalmi életemben ez igencsak kiütközik – a világirodalomban és művészetben fellelhető lelki rokonok. Ezerszer elmondtam, hogy nem tehetségeket hasonlítok össze, hanem lélektani alkatokat.

A legutolsó időkből három ilyen fantasztikus és döbbenetes lélektani rokonnal találkozottam. Az egyik éppen az előbb említett *Salvator Rosa*, XVI. századi olasz festő, a másik a középkornak egy igen különleges francia költője, *Jean de Meung*, a harmadik pedig *Lukiánosz*, a hellenisztikus ókor nagy szatirikusa.

Miért szeretem annyira Salvator Rosát? Rendkívül sokoldalú volt: festő, színész, költő, zenész, udvari ember, alkimista, utazó... Tehát nem úgy van benne az egész világ, hogy könyvtára zugában olvas csillogokról, állatokról, kísérletekről, boszorkányokról, hanem *éli* ezt az univerzálitást.

Salvator Rosa Nápolyban tanult, Caravaggio és Ribera világában, a nápolyi festészet realizmusa, erotikája, drámaisága vérében

és ecsetjében volt. Mert bár démoni költő volt, irodalmi szalont is tartott fenn Rómában – ahol élete utolsó húsz évét töltötte –, démoniáját, a szó legvadabb értelmében, mégis elsősorban festményeiből ismerjük. Tájékei ha épület van, az rom; ha felhő van, az vihar; ha tenger van, az vízőzön káosza; ha hajó, az kezdettől fogva roncs, – mintha az egész világot apokaliptikus romlásnak látná.

Milyen ragyogóan izgalmas *A filozófusok erdeje* című képe. A filozófusokat nem hideg, platonikus akadémiaikon ábrázolja, hanem egy vadromantikus erdőben. Ha valaki igazán filozófus, igazán gondolkodó, akkor az élet dzsungelében kell elmerülnie, nem pedig egy Kant Immánuel-féle agy-laboratóriumban.

Másik képén pásztoroknak megjelenik az Igazság istennője. Kísérteties a hasonlóság a betlehemi jelenettel, mikor az angyal a pásztoroknak hírül adja a Kiszűz születését. Itt az istennő a levegőben lebeg, kezében mérlege elég részegen és asszimetrikan táncol, mint ahogy a világtörténelemben az igazság mérlegé gyakran ilyen állapotban leplezhető le. A pásztorok döbbenetben nézik a lenge fekete ruhás jelenséget, – és környezetükben megint csak romok, hervadt csonkok, jelezve, hogy a létezés és a természet mélyén mindig valami borzalmas kémiai és fizikai botrány, apokalipszis rejtőzik.

Na aztán, a teteje a dolgoknak egy Walpurgis-éj: *Boszorkányok és varázslatok*. E képpel kapcsolatos ragyogó költeménye egy boszorkányról, amely igazán versenyezhet a legmodernebb költők műveivel, persze a „modern” szó nemes értelmében, nem pedig ultra-hóbortok irányában. Képén aktok, hullák, csontvázak, Macbeth boszorkányaival rivalizáló figurák, mindez nemcsak hogy a romantika megelőzése, de a mai pszichoanalitikusok előhírnöke is, a lelkek mélyén tomboló vad álmok kifejtésének előképe.

Ebben a vallomásomban különben is arra a meggyőződésemre szeretném helyezni a hangsúlyt, hogy mennyire megvan a régebbi időkben, ami az úgynevezett modern gondolkodásban, képzőművészetben izgalmas. Mennyire ne verjék féltéglával mellüket az úgynevezett modern költők, filozófusok, festők, hogy óh, de milyen forradalmiak vagyunk!

Salvator Rosa igazán lehetne álarcom, *Szent Orpheus Breviáriuma* helyett írhatnám azt, hogy Salvator Rosa Breviáriuma. Mégsem hagyhatom szó nélkül, hogy van egy lényeges különbség kettőnk alkata között. Ha már bizonyos értelemben nyilvános gyónásról van szó, meg kell jegyezmem, vállalva a szerénytelenség bélyegét, hogy Salvator Rosából hiányzik a gyengédség, a melegség, a szeretet. És mivel a gyónás nemcsak a bűnök bevallása, hanem talán az erények bevallása is lehet, büszkén vallom, hogy – ha műveimben ez csak helyenként fedezhető is fel – keserű világszemléletemet óriási gyermeki hittel, melegséggel, bizalommal, *Deo gratias*-szal, *Miserere nobis*-szal, *Dona nobis pacem*-mel egyensúlyozom ki.

– Az előbb említetted Jean de Meung nevét, aki a *Rózsa-regény* második részének írója, Guillaume de Lorris után folytatta, sőt több mint folytatta, 18 ezer verssort írt hozzá. A XIII. század talán legegységesebb gondolkodóját mennyiben tekinted lelki rokonodnak?

– Jean de Meung Szent Lajosok, kereszties hadjáratok korában élt, középkorok középkorában, – és közben, ha gondolatait, stílusát, témáit tekintjük, akár a XXI. században érezhetjük magunkat. Nekem ő azért is rokonszenves, mert 27 éves korában kezdett bele nagy munkájába. És – bűnös szubjektivitás, csúf lírikum! – 27 éves koromban én is vadállatian intellektuális voltam, sőt, a *Prae*-t még fiatalabb koromban kezdtem írni, szinte gyerekfejjel, ugyanezzel a mindent habzsoló mohósággal.

Mikor kezdjük Jean de Meung szövegét olvasni, elképedv tapasztaljuk, hogy ez az ember mindent tudott. Legyen az antik vagy korabeli irodalom, fabliau vagy farce, imádság, szent szöveg, gunyoros anekdoták. Azután hamarosan tapasztaljuk azt is, hogy szabadgondolkozó volt, és ezt ad absurdum vitte. Nagyon jó álarc ő ezért is önarc-képemhez, mert én is gyakran ad absurdum viszem a gondolatokat és fantáziámat. Ezek után még izgalmasabb, hogy minden téma érdekli: a természet minden árnyalata, a történelem minden eseménye, a filozófia minden megélhető lehetősége. Amit az emberi értelem rossznak, kérdésesnek talál, azt mondjuk ki! ne kerteljünk, ne féljünk tilalmaktól! – Ime, ez a középkor, de ugyanakkor freudi kor is, többek között a halál

gondolatával, mert hiszen a haláltánc világa mélyen gyökerezik enünkben.

Ugyanez összefügg politikai gondolkodásával is, mert a haláltáncban a halál éppúgy elviszi a koronás királyt, mint a nyomorult koldust! A halál fertelmesen univerzális demokráciája abban a korban a haláltánc műfajával általánosan ismert téma volt.

És talán nem zavaró, ha visszatérek egy pillanatra Salvator Rosára, *Humana Fragilitas* (Az emberi lét törékenysége) című festményére. A képen első ránézésre mintha Szűz Máriát látnánk, ölében a Kisjézussal, körülöttük mozgalmas figurák. De hamarosan észrevevesszük, hogy gyönyörű lombkorszorúval a homloka körül antik istennő tartja ölében a kisgyermeket, aki valami gyűrött pap ír. Fölötte csontváz, a halál szárnyas angyala lebeg és ujjával mutat a papírra, amire a kisgyermek, talán az emberiség embrionális próbababája, valamit ír. Mellettük másik kisgyermek – ő sem Keresztelő Szent János! – szappanbuborékot fúj, ami, hogy groteszkül fejezzem ki, a legkézzelfoghatóbb jelképe az emberi törékenységnek, az illúziók csábos színességének és ezek mindörökre halálra ítélt szét-pattanásának. A műtörténet nagy tudorai szerint ezt a képet Salvator Rosa gyermeke halálának emlékére festette, manierista és az örökkévalóságnak szóló négysoros vers kíséretében, – ez a vers állna a bébi által szignált papírszon?

Jean de Meung, aki a szerelemtől sokszor oly kiábrándultan nyilatkozott, nagyszerű komédia alakjában meséli el Abélard és Héloïse szerelmét. És ha már Abélard-ról van szó, hadd említsem *Sic et non*, Igen és nem című, igen modern logikai művét. Idézni fogok néhány verssort Jean de Meungtól, ami minden magyarázatnál többet mond arról, hogy milyen nagyszerű modern pszichológus, „sic et non” szellemű gondolkodó volt. A szerelemtől beszél. Így:

*Szerelem? Bűvös gyűlölet
És gyűlöletes bűvölet;
Törvénytörés törvénye és
Törvénytörés törvényszegés;
Biztonság, mely vak félelem,
Reménység, mely reménytelen;
Örült elméjű bölcselet,
S mindennél bölcsebb örület...*

(Mészöly Dezső fordítása).

Nagyszerű pszichológia, közben érezzük, hogy kissé mechanikusan hozza össze az elemzéseket. De egye fene, Petrarca ugyanezt csinálta, és a modern pszichológiában kiderítették, hogy ez a mélységes igazság. Egyetlen nagy védelmezője van ennek a Freud, Jung- vagy Adler-féle stílusnak és az Szent Ambivalencia névre hallgat. Belőle élnek a mai novellisták, regényírók, filmrendezők.

De az is nagyon érdekes, hogy Jean de Meung, a szabadgondolkodás határtalanságában repdesve, tele erotikával, tele Bosch-féle apokaliptikus fantáziával, tele kritikával, valahol belülről nagyon mélyen keresztény, hívő lélek, és érzi azt, hogy a sok képzeletbeli vagy valóság diktálta, történelem tényeiből születő logikai bukfcenc az agyvelőnek csak valami furcsa játéka. Hát, a Szentlélek, úgy látszik, ezt is akarja, az efféle csűrés-csavarásokat. Sok verssorából áhítat, gyengédség sugárzik, itt kell rámutatnom Villonnal való közeli rokonságára. Hadd toklodjam ide én is, ismétlem, nem tehetség-ről van szó, hanem lelki rokonságról. Nevezhetném művemet Jean de Meung Breviáriumának is, mert rokon vagyok, az ő fantasztikus intellektuális pokoljárásán belül, vallásos gyengédségével, Ave Mariás lángoló bizalmával.

– *Többen neveztek már clown-nak, bohóc-nak: legutóbb éppen a Joyce-előadásodról írott – különben nagyon pozitívan értékelő – kritika. Azt hiszem, hogy ez a megállapítás szorosban kötődik az irónia és a szatíra általad oly gyakran alkalmazott eszközához. Ezek azok a rokoni szálak, amelyek Lukiánoszhoz fűznek?*

– A harmadik önarckép álarcban, akit most itt említenék, valóban: *Lukiánosz*. Ő a második század görög szatirikusa, vándorszónoka volt, évszázadokon át a gúnynak, a blaszfémianak, a karikatúrának, a mélyen morális kétségbeesésnek élő jelképe. Szír születésűnek vallotta magát, szobrászként kezdte, de mikor mestere valamit kifogásolt, ő sértetten odavágta vésőjét mind-örökre.

– Tanult aztán retorikát. Nahát, a retorika! Egész életemen át izgatott az antikvitásnak az a ténye, hogy a retorika volt minden tudomány alapja. A szónoki beszédet olyan komolyan vették, hogy ahhoz logikát, filozófiát, mitológiát stb. tanultak. A szónoki be-

széd előadója óriási műveltséggel rendelkezett. Például: a politikai élet döntő ütőkártyája mindig egy nagy beszéd volt. Cicero beszédei éppen olyan jelentősek, mint Brutus törje Julius Caesar hátában.

Azonkívül vándorszónoknak lenni egyszerre írói, rendezői és színészi funkció is. Gimnazista koromban és később is; mikor tanár voltam, ünnepi alkalmakkor mindig engem bíztak meg az úgynevezett ünnepi beszédek megtartásával. Igyekeztem összeegyeztetni, még óráimon is, a pátoszt sok-sok színes humorral, játékkal, iróniával.

– *Tehát Lukiánosz mint vándorló rétor, a hellenisztikus ókor nagy gúnyolódója az Orpheus egyik előképe is lehetne?*

– Pontosan! A komédia, a színház elválaszthatatlan életemtől és műveimtől, első-sorban az *Orpheus* köteteitől.

Olvastam Lukiánosz életében, hogy az olympiai játékok alkalmával is komédiás előadásokat tartott. Szívesen megírnám azt a jelenetet, mikor az egyik pódiumon Pindaros mondja el nagy, ünnepélyes ódait az olympiai győztesekről, sok-sok mitológiai illúzióval, a másik pódiumon meg „komo-lyan” ott bohóckodik Lukiánosz.

Egészen meglepő dolog az is, hogy amit előad, az mennyire modern. Például: álom formájában meséli el életének sorsfordító epizódjait. Freudot felidéző merészséggel, önanalízissel beszél, persze az életében szereplő figurák félelmetes, ördögi karikatúrái sem hiányzanak. Isteneket, mítoszokat, történelmet meglehetősen zavaros ügynek találta, az emberi sorsot érthetetlennek, gonosznak, hiábavalónak. Ebben az álom-előadásban a szereplők ennek a világlesaj-nátásnak a kifejezői.

– *De a legnagyobb gúnyolódók életében és műveiben is lennie kell olyan fix pontnak, amely „vérsen komoly”, és egyben megteremti azt a helyet, ahonnan gúnyolódó kívülálló-ként szemlélheti a világot. Nagyon fontos paradoxon: a lukianósi szatíra erejét tekintve Szókratészhez közelíti, de kortársai joggal tartották őt szofistának. Lukiánosz mégis talál egy biztos fogódzót: a filozófiában. Az anti-ochiai évek után írásban is rögzíti a szofisztikától való elfordulását.*

– Erre egy művének felidézésével válaszolok, címe: *Pseudologisztész, a hazug, az al-*

logikus. Legjobban utálta a tudomány helyébe lépő tudálékosságot, a bölcsesség helyét elfoglaló kukac-logisztikát. Sok rokonság van az ő gondolatvilága, valamint Swift világtörténelmi és filozófiai pesszimizmusa között.

Hogy megint idetolakodjak – de hát erről van szó – az én Orpheusom valóban rokon ezzel a világtörténelmi és világfilozófiai kari-kirozással, hiszen *Véres Szamár* az Orpheus IV. kötetének címe. Arról nem is beszélve, hogy ő is írt számárról, amely témát aztán átvette Apuleius az *Arányszamár*-ban, – és ami most döglök meg véres számárként az én könyvemben.

Lehetne tehát művem címe: *Satanicus Lucianus Breviáriuma* is, mégis ki kell mondanom utóljára, de annál hangosabban, hogy Lukianosban szeretet, humanitás nincs. Szemében a rabszolga rongyok rongya. Szemében a kereszténység megvetendő

dolog. Nem kalaplengetés a Vigilia felé, ha azt mondom, hogy én, ellenkezőleg, – és aki jól olvassa az Orpheust az látja is – a kereszténységnek leglángolóbb, legszenvédélyesebb, leggondolkozóbóbb, legszentlekesebb, legskolasztikusabb és legmisztikusabb kutatója, hívője, kételkedője vagyok 75 éve. Jákob harca az Angyallal.

És mikor ezt a kontrasztot hangsúlyozom, meg szeretném említeni, hogy ha Isten életet és erőt ad, akkor talán karácsony táján beszélhetek a *Vigiliában* a Betlehemről. Hogy úgy fejezzem ki magam, „kipakolok” majd az én betlehemi világomról, abban való otthonosságomról, és hogy csúful hencegjek: talán kuriózum, hogy valaki Lukianosz, és ugyanakkor gyermeki boldogságban a legnagyobb lírai és értelmi konszenzusban jelen van a pástorokkal, a Három Királyokkal, a számmárral és a tehénnel együtt a Betlehemi Jászol mellett.

RUGÁSI GYULA

K Dalma Hunyadi Brunauer–Stephen Brunauer: **DEZSŐ KOSZTOLÁNYI**. Szinte törvényszerű, hogy a budapesti születésű, Amerikában élő szerzőpár a következő idézettel nyitja s zárja Kosztolányi-monográfiáját: „...„Jaj, meg ne tudja, hogy hiába minden, / ha dalol és ha a távolba lát, / mert néma gyermek minden kismagyar, / s a Nagyvilág nem érti a szavát” (A szegény kisgyermek panaszaiból). Törvényszerű, mert azok, akik hazánktól elszakadva, idegen (nyelv)-területre kerülve szolgálni szeretnék a magyar kultúra, a magyar irodalom ügyét, először a nyelvi akadályokkal, korlátokkal találják szembe magukat. Egy kis nép nagy irodalmát megismertetni, elfogadtatni a nagyvilággal – nemes misszió, nagy munka. Ebből veszi ki részét példamutató igényességgel az angol nyelvű kiadvány két szerzője. A fent idézett mottó is – könyvük elején – angolul szól: „...„Woe, he must not be told that – all is vain! / What if he sang? What if he prophesied? / Little Hungarians are all born mute, / Their cries go unheard by the world outside.”

A több mint kétszáz oldalas kiadvány első fejezete remekül tömörített életrajz. Második feje-

zete a költő és drámaíró, a harmadik pedig az író Kosztolányit mutatja be. Ezt követően külön rész szól az újságíró-esszéista, illetve a fordító Kosztolányiról. E világosan tagolt, az egész életművet helyes arányokban tárgyaló utóbbi négy fejezetet alapos anyagismeret, tudás és gördülékeny stílus teszi megbízható s ugyanakkor olvasmányos kalauzá az angol nyelvű olvasó számára. A könyv anyagát jól válogatott idézetek tartkítják, mert – ahogy a szerzők mondják – ez az egyetlen módja annak, hogy az olvasó megismerjen s megszeressen egy szerzőt, akinek nagyon kevés műve jelent meg angolul.

A rövidre szabott hatodik s egyben utolsó fejezet megpróbálja a magyar, illetve a világ-irodalom kontextusába helyezni Kosztolányit. Utóbbi összefüggésben Thornton Wilder-hez, Oscar Wilde-hoz és Rainer Maria Rilkéhez hasonlítják, mérik őt. A könyvhöz kronológia, jegyzetanyag és válogatott bibliográfia tartozik a magyar és az angol nyelvű forrásanyag megjelölésével. A mű a *Müncheni Egyetem Finnugor Szemináriumának Kiadványai* sorozatában látott napvilágot. (München, 1983.)

v. l.